45ste JAARGANG AUGUSTUS 1941 No 8

HET TOEKOMSTIG LEVEN

MAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT

GEWIJD AAN HET ONDERZOEK DER PSYCHISCHE VERSCHIJNSELEN

Oprichter-Redacteur (1897—1916) J. S. Göbel.

J. F Herbart.

Den 14en Augustus a.s. zal het een eeuw zijn, dat J. F. Herbart, een der allergrootste denkers, overleed. Daar hij ook op het gebied der psychologie heeft uitgeblonken, willen wij hier de aandacht op hem vestigen.

Herbart, den 4 Mei 1776 te Oldenburg geboren, studeerde te Jena philosophie en legde zich ook, zooals bekend, toe op de paedagogiek. Hij bekleedde het professoraat in de wijsbegeerte te Göttingen, vervolgens te Koningsbergen en ten slotte weer te Göttingen.

Van karakter was Herbart evenzeer vast als bezadigd en liet zich door hartstochtelijkheid niet meeslepen. Men zou hem als het geincarneerde plichtsbesef kunnen kenschetsen. Een zekere nuchterheid was hem in sterke mate eigen.

Ook Herbart heeft, zooals meer philosofen, te veel gepubliceerd — in de uitgaaf van Kehrbach vijftien deelen — maar zijn stijl is gewoonlijk helder, vaak pittig, soms zelfs verheven.

Als philosoof noemde Herbart zich een „Kantiaan van het jaar 1828", maar hij heeft herhaal.

delijk zulk een scherpe kritiek op Kant geoefend, dat een tegenstander hem daarin moeilijk zou kunnen overtreffen, vgl. onze studie „Rüdiger und ein Anfang! Kant und ein Ende!" (1931), p. 139—145.

Ter nadere oriënteering zij de belangstellende lezer verwezen naar de voortreffelijke studie van H. de Raaf, J. F. Herbart, Metaphysika, psychologie en ethiek (1904).

Herbart neemt als achtergrond der dingen een onbepaalbare veelheid aan van, zooals hij ze noemt, „realen", d.w.z. zelfstandige wezenheden. Die „realen" zijn onstoffelijk en handhaven hun bestaan tegenover elkaar. De zelfhandhavingen der ziel, het eenige „reale" waarvan de mensch onmiddellijk besef heeft, bestaan in voorstellingen.

De voorstellingen verdringen elkaar onophoudelijk en geraken daarbij beurtelings onder den „drempel van het bewustzijn", zooals Herbart het uitdrukt. Onder „bewustzijn" verstaat hij „de gezamenlijkheid van al het gelijktijdige werkelijke voorstellen", Sämmtl. Werk. uitg. Kehrbach IV (1891), p. 372, hetgeen met andere woorden wil zeggen „al wat ons op een gegeven tijdstip ongeremd voor den geest staat".

De uitdrukking „subliminal consciousness" (onderdrempelsch bewustzijn), o.m. door F. W. H. Myers gebruikt, is dus wezenlijk van oudere dagteekening. Myers zelf heeft, voor zoover ons althans bekend, geen studie van Herbart gemaakt.

De voorstelling, die onder den „drempel van het bewustzijn" is geraakt, mag geen voorstelling meer in den eigenlijken zin des woords heeten. Ze bestaat echter wel degelijk en streeft er naar om weer boven den „drempel" te komen, Sämmtl. Werk. IV, p. 370.

Men ziet, hoe die theorie van Herbart sterk aan die van Freud doet denken, zooals ook wel eens is opgemerkt. Freud zelf heeft o.w. Herbart niet vermeld.

Wat de feiten van het „dierlijk magnetisme" betreft, wijzen zij, volgens Herbart, op een veranderde verbinding tusschen lichaam en ziel, die echter zeer spoedig weer kan worden opgeheven, S.W. IV, p. 359.

Iets meer bepaald is zijn uitspraak dat de zg. magnetische slaap, evenals o.a. het slaapwandelen tot die toestanden behoort, waarin de ziel op opvallende wijze aan het lichaam is onderworpen, S.W. VI, (1892), p. 328.

Tegen het gebruik van het woord „magnetisch" op dit gebied teekent Herbart terecht verzet aan, t.p.

De ziel is, als een onstoffelijk „reale", onvergankelijk. Omtrent den toestand na den dood geeft Herbart diepzinnige beschouwingen, S.W. IV, p. 434 vlgg.

Hij gaat uit van het standpunt der wetenschap, wier grondslag geen andere is dan onze gewone menschelijke ervaring. Hij erkent dat men op die manier in dezen niets met zekerheid kan beweren. Hij beredeneert slechts datgene wat zonder ingrijpen van hooger hand, van zelf zou intreden, S.W. IV, p. 436.

Wij geven zijn beschouwingen, p. 434, vlgg. verkort weer.

„De dood is in de eerste plaats verjonging, zonder echter tot den toestand van het kind terug te voeren, want geen van de allengs aangeknoopte verbindingen der voorstellingen kan weer worden losgemaakt. Intusschen zoeken de laatste dagen van het aardsche leven met hun lasten en zorgen het evenwicht met het geheele verleden.

Terwijl nu over 't algemeen het streven naar het evenwicht de bewegingen van alle voorstellingen bepaalt, kunnen toch zeer groote omwentelingen onder deze van noode zijn om er toe te geraken. De onstuimige ophooping der voorstellingen gedurende het leven maakt een latere verwerking ervan noodzakelijk. Dat deze na den dood geheel anders moet uitvallen dan gedurende al het gedoe te midden der aardsche dingen, spreekt onmiddellijk vanzelf. Ook de droom kan daar in het geheel niet op lijken. Want de zinnen worden wel is waar door den slaap afgesloten, maar juist deze oefent ook een druk uit op de voorstellingen, zoodat de wetten van hun samenhang slechts gedeeltelijk werken, waaruit juist de grillige beelden van den droom ontstaan. Na den dood echter, vrij van het lichaam, moet de ziel in meer volkomen mate waken dan ooit in het leven.

De uitkomsten echter, welke de naar het evenwicht toe strevende voorstellingen allengs opleveren, kunnen niet bij twee menschelijke zielen volkomen gelijk zijn. Veeleer moeten alle verscheidenheden van het aardsche bestaan er invloed op uitoefenen. Terwijl de voorstellingen van het vroeg overleden kind zeer spoedig hun algemeen evenwicht naderen, en terwijl de gedachten van den in zijn geweten rustigen, in zijn handelingen en

wenschen eenvoudigen man niet vatbaar zijn voor groote omwentelingen, kan daarentegen geen onrustig, veelverlangend, door de wereld geboeid en plotseling aan haar ontrukt gemoed de stilte der eeuwigheid anders dan na een doorgang door hevig woedende aandoeningen bereiken, die wegens den geheel veranderden toestand allicht nog stormachtiger en pijnlijker zullen zijn dan diegene, waardoor de hartstochtelijke mensch bij ons zoo vaak wordt gekweld.

Eindelijk echter, na een verloop van wat wij uren, dagen, jaren noemen, moet voor iedere ziel, hoe erg en verward ook hare buitensporigheid moge geweest zijn, zulk eene beweging der voorstellingen intreden, die steeds zachter, steeds zwakker het algemeene evenwicht nadert, zonder het echter ooit volkomen te bereiken. Dan sterft voor den gestorvene de tijd, maar zelfs dit geschiedt nog op tijdelijke wijze: een oneindig zacht zweven der voorstellingen, een oneindig zwak spoor van hetgeen wij leven noemen, is het eeuwige leven."

's-Gravenhage. Dr. K. H. E. DE JONG.

De geesten der voorouders van het Mendi-volk.

In het *„Internationales Archiv für Ethnographie"* Band XXXIX publiceert *Dr. Sjoerd Hofstra* (Rotterdam) een studie over het geloof aangaande de geesten der voorouders bij de Mendi, een negervolk sterk ongeveer 600.000 zielen, dat in midden en oost Sierra Leone, Westkust van Afrika, leeft. Dr. Hofstra heeft anderhalf jaar onder dat volk gewerkt en zijn mededelingen zijn dus uit de eerste hand.

Het komt mij voor de lezers van ons tijdschrift van belang voor, het voornaamste uit dit volksgeloof mede te delen.

Men kan vragen waarom dit ons zou interesseren. Wij hebben voldoende wetenschappelijke bewijzen aangaande het voortleven van het menselijk zelfbewustzijn na de dood van ons stoffelijk lichaam — wat doet het er dan toe wat een onbeschaafd negervolkje daarover denkt? Een ander volk denkt daar weer anders over, en bewijskracht hebben die meningen dus allerminst. Waarom zouden nu juist die Mendi over het voortleven na de dood een betere kijk hebben dan bv. Eskimo's, of Australische negers, of Amerikaanse Indianen?

Het komt mij voor dat we dit vraagstuk ook van een andere kant kunnen bezien, namelijk van dat van de volksziel.

De bekende ethnoloog Professor Theodor Wilhelm Danzel onderscheidt twee mensentypen: de homo divinans en de homo faber (de magische mens en de technische mens). Men moet dit zo opvatten dat dit twee uiterste typen zijn, en dat ieder individu beschouwd kan worden als voor x percent homo divinans en voor y percent (y = 100—x) homo faber.

De 100 % homo faber is de volkomen technische- en wetenschapsmens, die zich uitsluitend door zijn verstand laat leiden; de 100 % homo divinans is zuiver gevoels- en instinctmens, nadert in dit opzicht tot het dier. De primitieve, wilde volken zijn overwegend „homo divinans", hoewel men overal, min of meer, toch bewijzen van verstandelijk overleg en redenering aantreft; de 20ste eeuwse cultuurmens is overwegend „homo faber", hoewel zelfs een technicus of een wetenschapsmens wel eens „duimt" of een gelukspoppetje in zijn auto ophangt.

Professor Danzel waarschuwt ertegen om den homo faber hoger te stellen dan den homo divinans, of omgekeerd. Ze zijn niet hoger verheven, maar anders. De cultuurmens heeft door verstandsontwikkelng veel gewonnen wat de primitieve mens mist, maar daarbij ook veel verloren wat deze bezit, n.l. allerlei, men kan zeggen, aangeboren of instinctieve qualiteiten, b.v. het wonderbare geheugen, het oriëntatie-instinct (b.v. om op zee zonder kompas op honderden mijlen afstand precies op het doel af te varen), enz.

In een chemisch laboratorium heb ik meer aan de voorlichting van een professor dan aan die van een orang-oetan, maar als ik in een oerwoud verdwaald was en me moest voeden met vruchten, had ik meer aan de lessen van de aap, die weet wat goed en vergiftig is, beter dan de knapste professor in de voedingsleer.

Zonder er nu te diep op in te gaan hóe

zo'n aap dat weet, of hoe een koe weet, dat-ie in de wei de boterbloemen moet laten staan, kan ik als slotsom van mijn overtuiging weergeven, dat het instinct der dieren een uiting is van het verstand of het weten, van de *soortziel*.

„Ziel" = ordenend vermogen; de individueele ziel ordent lichaam, gevoelens, gedachten van het individu; de soortziel zorgt voor instandhouding van de soort en zorgt dat de individuen datgene doen wat daartoe dienstig is, b.v., dat een trekvogel zijn verre tocht op de juiste tijd en in de juiste richting onderneemt; dat een kind aan de borst zuigt, dat jonge mensen sexueel tot elkaar aangetrokken worden, enz.

De homo-divinans is het werktuig van de soortziel of, in enger bepaling, van de groepsziel. En zo geloof ik, dat, wanneer in een volk, dat nog primitieve instincten heeft en niet geheel en al cultuurvolk geworden of „verfaberd" is, de volkstradities waarde hebben; dat zij, weliswaar verminkte of vertroebelde, maar toch in diepe grond juiste visies zijn van datgene, wat de groeps- of stamziel weet. En dus, wanneer in dat volk tradities leven van het lot der voorouders na hun dood, of van de wijze, waarop zij op aarde terugkomen, en hoe zij als zodanig herkend of geïdentificeerd worden, dat dit meer is dan louter fantasie of bijgeloof. En te meer waar men dergelijke tradities over de hele wereld terugvindt, bij volken die nooit contact met elkaar gehad kunnen hebben.

Er zijn in die tradites grote verschillen, maar ook treffende overeenkomsten. De verschillen wijzen op plaatselijke invloeden, die langzamerhand vastheid gekregen hebben; de overeenkomsten schijnen me echter op een diepere waarheid te wijzen, die voor onze wetenschap nog verborgen is of pas langzaam begint ontdekt te worden.

Zo krijgen we z.g. convergente bewijzen, d.w.z. dat men van totaal ander uitgangspunt op dezelfde waarheid uitkomt. Deze zijn altijd veel overtuigender dan dat men alleen maar van één zijde een waarheid benadert.

En daarom hecht ik voor allen, die de vraag van het voortleven na de lichaamsdood bestuderen: òf men voortleeft en hoè men voortleeft, wel degelijk van belang te weten hoe de homo divinans dit opvat... niet om dat maar voetstoots aan te nemen als waarheid, maar wel om er rekening mee te houden, vooral bij vergelijking met andere soortgelijke gegevens.

* * *

Dit alles vooropgesteld, geef ik hier uit de studie van Dr. Hofstra datgene weer, wat mij voor onze lezers het belangrijkste voorkomt.

De Mendi maken geen onderscheid, in de zin waarop men dit in de cultuurwereld doet, tussen lichaam en ziel, maar erkennen zeer duidelijk het verschil tussen leven en dood, en dat er op het moment des doods een bepaalde verandering plaats heeft. „De adem (of het leven) is uit hem heengegaan", zeggen zij als iemand gestorven is. Toch geloven zij dat iemand voortleeft na de dood van het lichaam. De voortlevende persoonlijkheid gaat dan naar het dodenrijk, maar toch weten de Mendi heel goed, dat het lichaam in de aarde blijft.

Ook geloven de Mendi, dat heksen gedurende hun nachtelijke omzwervingen het lichaam verlaten. Blijkbaar nemen ze dus aan, dat een deel der persoonlijkheid zich van het lichaam afscheidt, dat in bed achterblijft. Men beschouwt het daarom als gevaarlijk om een vrouw wakker te maken, die als heks haar lichaam verlaten heeft, want zij zou moeite kunnen hebben, de weg daarheen terug te vinden. Er zijn zelfs specialisten, die heksen kunnen opvangen en in hun macht houden, en wanneer een vrouw dit overkomt, verliest zij haar levenskracht en voelt zij zich zwak.

De geesten der voorouders worden *„ngafei"* genoemd, meervoud: *„ngafanga"*. Dit woord is niet geheel door „ziel" te vertalen; want men denkt zich niet dat een levende persoon bezield kan zijn door een „ngafei". Wel „bezeten", maar dat is heel iets anders.

Wanneer mensen stervende zijn en hun geestvermogens verzwakken, zegt men dat ze reeds met de wereld der doden in aanraking zijn en in staat zijn te zien wat er in het hiernamaals voorvalt. Dr. Hofstra was er eens bij tegenwoordig, dat een oude man stierf. Toen hij in een staat van halfbewustzijn was, vertelde hij aan de mensen, die bij hem in de kamer waren, dat hij het stamhoofd zag, die enige maanden te voren gestorven was.

De begrafenisriten geven een beeld van

wat de Mendi omtrent het hiernamaals geloven. Van belang is vooral de plechtigheid, die op de derde dag na het sterven geschiedt. Daarbij behoort het offeren van een kuiken op het graf. Men verklaart dit aldus, dat door dit offer de geest van de overledene in staat wordt gesteld een geschenk aan zijn voorouders te geven, die hem ontmoeten. Een andere verklaring zegt dat de geest, om zijn reis in het dodenrijk te beginnen, eerst een rivier moet oversteken, en dat hij daar overheen gedragen wordt op de vleugels van het geofferde kuiken.

Dit geloof aan een rivier, waarachter het dodenrijk zich uitstrekt, komt algemeen voor. De geest van den overledene kan niet over het water alvorens deze bizondere plechtigheid is volbracht. Het is dus van het hoogste belang, dat de doden bloedverwanten op aarde hebben, die in staat en bereid zijn om die plechtigheid te vervullen. Wanneer b.v. een Mendi in een vreemd land sterft, ver van huis, of wanneer hij geen bloedverwanten achterlaat die hem ermee helpen, dan kan zijn geest zich niet bij die van zijn voorouders voegen. Hij blijft aan deze zijde van de rivier; en dan bestaat het gevaar dat zulke geesten na een poos ontwaken en ongedurig worden en wraak nemen op de achtergeblevenen door het hun lastig te maken, en zo tot de boze geesten gaan behoren.

De geesten der voorouders (ngafanga) vormen een grote gemeenschap, waarin zij die de rivier niet zijn overgegaan, niet volberechtigd zijn. Het voedsel, dat door de achtergeblevenen op aarde geofferd wordt, wordt onder de geesten verdeeld, en waar dit gebeurd is, wordt de overledene in de gemeenschap der „ngafanga" toegelaten.

Nu zijn er in dit geloof der Mendi wel enkele duistere of min of meer tegenstrijdige punten, maar daar bekommeren zich de meer primitieve mensen niet over. Zo b.v. gelooft men dat de geesten dergenen, die pas overleden zijn, aan de oever der rivier wachten of deze zijn overgestoken. Maar ook wordt geloofd dat die geesten aan hun familie en vrienden op aarde in de droom verschijnen.

In het algemeen neemt men wel aan, dat de „ngafanga" vrij zijn te gaan waarheen zij willen.

Wanneer iemand in zijn leven gezondigd heeft, b.v. tegen de regels van geheime genootschappen, kunnen bizondere zuiveringsriten nodig zijn om de geesten der voorouders (de ngafanga) te verzoenen zo dat ze den overledene toelaten om de rivier over te steken.

* * *

Verschillende vormen van aanraking met de geesten der overledenen worden mogelijk geacht. In normale omstandigheden zijn die geesten onzichtbaar. Er zijn er echter enkele die zich vertonen als mensen in 't wit gekleed. Men is bang die te ontmoeten, omdat degeen die ze ziet, tijdelijk in de war raakt of zijn spraak verliest. Maar de normale groep van geesten, de goede, verschijnen alleen in de droom.

Men stelt zich de geesten min of meer in menselijke gedaante voor, maar wat vaag, niet scherp begrensd. Maar niet ieder denkt daar hetzelfde over. Zo geeft Dr. Hofstra een discussie over dit onderwerp weer. Iemand beweerde dat, wanneer een voorouder in een droom verschijnt, hij juist dezelfde kleur heeft als toen hij nog op aarde leefde. Een ander zei: „Als iemand sterft, gaat hij uit zijn vel. Hij verandert juist zo als een rups die een kapel wordt." Een derde, een wat wijsgerig aangelegd jongmens, die een ietwat Europese opleiding gehad had, en dus wat ,,verfaberd" was, meende dat men na zijn dood in iets anders kon veranderen, misschien wel in een Europeaan of een olifant, een hond of een aap. Maar dit was een heel persoonlijke mening. Zulke onorthodoxe opvattingen over de geesten der voorouders komen meer voor.

Waar het dodenrijk ligt, daarover heeft men geen bepaalde mening. Meestal denkt men dat de geesten in de aarde leven, waar ze echter ook de stroom moeten oversteken. Ook heerst het geloof dat de geesten der overledenen op een berg verblijf houden; er waren zelfs mensen die gezien hadden dat pas-overledenen door de lucht naar die berg heen zweefden.

Velen, vooral de ouderen, geloven dat, na door God den opperheer, geschapen te zijn, de geesten hun leven beginnen in de lucht. Als zij daar sterven, worden zij op de aarde herboren. Sterven zij op aarde, dan gaan ze naar een plaats onder de aarde. Dit proces van sterven en herboren worden in steeds dieper gelegen plaatsen wordt meermalen herhaald, totdat de mens tien levens heeft doorgemaakt. Wat er dan gebeurt, wist men

niet te vertellen. Mogelijk dat dan de persoonlijkheid te niet ging.

Wanneer een familie een offer aan de voorouders wil brengen, gaat men de nacht te voren naar de plaatsen waar ze begraven zijn. Daar roept men de namen der voorouders en nodigt ze uit, de volgende dag bij het offer te komen. — Dit schijnt er op te wijzen dat men gelooft dat de geesten in de buurt van hun graf verwijlen.

De Mendi geloven voorts dat men in het hiernamaals vertoeft met dezelfde familieleden, die gelijk met de overledene op aarde geleefd hadden. Maar al bevindt zich een geest in het hiernamaals in zijn familiegroep, toch hebben banden van genegenheid een grote invloed; dit verklaart dat, zoals werd medegedeeld, een levende heel vaak vergezeld wordt door zijn overleden moeder.

De geest van een man gaat naar zijn eigen familie. Die van een vrouw voegt zich meestal bij de familiegroep van haar man, maar hierop zijn uitzonderingen. Men kan dit ook opmaken uit de wijze of de plaats waarop de vrouw begraven wordt, of het bij haar eigen familie is of bij die van haar man.

Het leven der geesten wordt geacht in vele opzichten te gelijken op dat der aardse mensen, maar is meer beperkt. Sommigen denken dat ze bij elkaar in dorpen wonen of steden bouwen, of rijstvelden bebouwen evenals de levende mensen doen. Maar anderen zeggen dat zij niet weten wat de geesten doen. Men betwijfelt of ze werken voor hun voedsel, maar meent dat ze wachten tot ze het van de op aarde achtergeblevenen krijgen, en dat ze daarom in wachtende houding zitten met hun ellebogen of hun hoofd op de knieën rustend.

Dus al gelooft men in 't algemeen niet dat de geesten der overledenen hun eigen rijstvelden verbouwen, zo stellen ze toch belang in wat de aardse mensen doen; ze kennen hun moeilijkheden, ze bewaken de landerijen en doen de rijst groeien; ze houden de landbouwers onzichtbaar gezelschap.

Ook nog op andere wijze hebben ze contact met de levenden. Er zijn in de stam verschillende personen verbonden aan geheime genootschappen en in het bezit van bizondere geheimmiddelen daarvan. Wanneer die mensen sterven, dan blijven hun geesten die geheime genootschappen beschermen. Hun namen worden door de achtergeblevenen in de riten van die genootschappen aangeroepen.

Onder de ngafanga onderscheidt men goede en kwade geesten. De kwaden zijn lastig. Dit zijn in de eerste plaats de geesten van mensen die tijdens hun aardse leven reeds een slecht karakter hadden. Dan komen er die ngafanga bij, wier begrafenisriten niet behoorlijk volbracht zijn. Dergelijke ontevreden geesten kunnen het dan iemand lastig maken door hem plotseling te verschijnen of bezit van hem te nemen.

De Mendi geloven in bepaalde vormen van reïncarnatie. Vooral wanneer een eerstgeboren kind sterft, is de mogelijkheid groot dat het kind terugkomt. Men vertelde Dr. Hofstra dat sommigen aan zo'n kind een merkteken geven, een sneedje in een der vingers, en dat in vele gevallen dat merkteken teruggevonden wordt bij het kind dat later geboren wordt.

Tijdens het verblijf van Dr. Hofstra aldaar, verloor een moeder haar vijfde kind. Men schreef dit aan verschillende mogelijkheden toe, aan toverij, of aan overtreding van de regels van een geheim genootschap. Maar ook meenden velen dat het telkens hetzelfde kind was geweest dat geboren en gestorven was, een kind blijkbaar met een slecht karakter, dat er op uit was om zijn moeder verdriet te doen. Het kind werd op een bizondere manier begraven, bij de kruising van drie wegen; bovendien werden op de bodem van het graf, over het lichaam en daarna op het dichte graf doorntakken gelegd, die de weg voor de geest van dat kwade kind moesten versperren. Toen werd het kind nadat het begraven werd, gelast niet meer terug te keren. — Men nam aan dat eerst wanneer de dorens verdord waren en hun kracht verloren hadden, de geest in staat zou zijn het graf te verlaten.

Ook vertelt men dat het voorkomt dat iemand gereïncarneerd wordt als het kind van zijn kind (dus als zijn eigen kleinkind).

Een geest kan zijn identiteit in een droom openbaren. Dit kan een zwangere vrouw overkomen; het ongeboren kindje vertelt haar dan wie het is. Als het kind veel op een der grootouders lijkt, zeggen de mensen: „die man is niets veranderd, hij kwam heel spoedig terug".

Men gelooft ook dat in sommige gevallen iemand, die kort geleden overleden is, als gewoon aards mens voortleeft ergens op een andere plaats waar zijn dood nog niet bekend was. Verscheiden van zulke gevallen werden

aan Dr. Hofstra door zijn berichtgevers medegedeeld. De dode zal zich dan op die andere plaatsen vertonen gedurende een paar dagen, misschien bij zijn familie, en dan weer op een andere plaats verschijnen. Maar zodra zijn dood bekend wordt, verdwijnt hij. Dr. Hofstra kreeg geen gelegenheid om een speciaal geval te onderzoeken, hoewel het geloof in deze vorm van wederverschijning algemeen is.

De eerste dagen nadat iemand gestorven is, verschijnt de geest van den overledene wel in de droom bij familie en vrienden. Dit komt heel vaak voor, en de mensen zijn er niet bang voor, integendeel, zij waarderen het om op deze wijze in aanraking met de overledenen te blijven, hun wensen te horen en hun gevoelens te leren kennen. Zelfs kan het mensen hinderen, als ze geen bericht krijgen van een nabestaande bloedverwant die gestorven is. Dr. Hofstra kende b.v. een oude en wat hulpbehoevende vrouw, wier dochter gestorven was en die heel bedroefd was; zij hoorde niets van haar dochter en vroeg daarom telkens aan andere mensen of haar dochter niet aan hen verschenen was.

Dromen spelen bij de Mendi een belangrijke rol. Maar ze onderscheiden verschillende typen van dromen: gewone die iedereen verklaren kan; moeilijker dromen die alleen de meer daarin ontwikkelden verklaren kunnen; ten slotte zulke die de speciale verklaring van een droomuitlegger vereisen.

De dromen waarin de ngafanga optreden, behoeven in het algemeen geen nadere verklaring. Ze zijn meest van privaat karakter en interesseren alleen de familie. Maar de geesten verschijnen niet altijd aan hun naaste bloedverwanten in de droom; ze kiezen ook soms anderen als boodschappers uit.

Naarmate de tijd voorbijgaat verschijnen de geesten minder vaak in de droom en alleen in bepaalde gevallen, bijvoorbeeld als de mensen op aarde in moeilijkheid verkeren en de hulp van hun voorouders nodig hebben. Want het zijn gewoonlijk alleen de goede geesten die in de droom verschijnen.

De houding van een geest tegenover zijn aardse familieleden zal ook afhangen van de genegenheid die hen tijdens het leven op aarde verbond. Een van Dr. Hofstra's berichtgevers vertelde hem dat hij als jongen een tijdlang aan de zorg van Mohammedaanse onderwijzers was toevertrouwd geweest. Hij kreeg toen niet genoeg te eten en ging vaak met honger naar bed. Herhaaldelijk droomde hij dat hij eten kreeg van zijn oom van moeders zijde, en diens zoon, die beiden overleden waren. De volgende ochtend voelde hij zich geheel voldaan. De berichtgever, een heel betrouwbare jonge man, geloofde oprecht dat hij in zijn droom op een of andere wijze een maal genoten had. Hij droomde vaak van dien oom en diens zoon en ook van zijn moeder; zij gaven hem raad als hij in moeilijkheid verkeerde. Van zijn vader droomde hij maar eens.

De geesten — de goede namelijk — openbaren hun verlangens en gevoelens ook op andere wijze dan door dromen, vooral wanneer zij ontevreden zijn. Goede geesten kunnen ook ontevreden wezen, n.l. wanneer zij zich verwaarloosd voelen, wanneer hun geen offers zijn gebracht of wanneer zij zich op een of andere wijze verongelijkt achten. Dan kunnen ze hun familie aan hun bestaan herinneren door ze ziekte of een andere rampspoed toe te zenden. De aardbewoners hebben verschillende plichten jegens de voorouders te vervullen, en verzuim daarvan kan noodlottige gevolgen hebben. Soms, als iemand ziek is, zal de medicijnman openbaren dat de zieke enkele jaren geleden geen offers gebracht heeft aan nabestaanden die gestorven zijn.

De ngafanga waken echter niet alleen over de familie, maar er zijn er ook die de belangen der gemeenschap en van de geheime genootschappen behartigen. Verwaarlozing of overtreding van de wetten van die genootschappen en van de zedelijkheidsnormen van de stam zijn zonden tegen de ngafanga, die alleen door zuiveringsriten kunnen worden verzoend.

Ook boze geesten kunnen hun wrok uiten door ziekte te zenden, maar meestal openbaren zij zich door spoken en door bezit te nemen van mensen, en voor deze dingen zijn de Mendi heel bang. Zo'n boze geest kan de mensen onderweg overvallen of hen op andere wijze plotseling verschrikken.

De Mendi kennen ook geesten die geen mensen zijn geweest, en die ook bezit van iemand kunnen nemen. Er zijn onder het volk speciale geestenbanners. Maar als die denken dat hun behandeling niet helpen zal, zien ze van behandeling af, liever dan hun reputatie te verliezen.

De houding van de Mendi tegenover de dood geeft Dr. Hofstra over het algemeen

weer in de woorden van een der stamgenoten die zeide:

„Wij Mendi hebben een gezegde dat luidt: Als ik sterf, is daar niets aan te doen. Ik ga niet de weg van een vreemdeling. Ik zal daar mijn familie ontmoeten."

* * *

Overzien we dit geheel, dan wil het mij voorkomen dat, in het licht der nieuwere wetenschappelijke onderzoekingen op het gebied van het voortbestaan, het volksgeloof der Mendi zeker niet verder van de waarheid af is dan wat men gewoonlijk in godsdienstige en niet-godsdienstige kringen onder de cultuurvolken daarover aanneemt.

De homo divinans schijnt me gemiddeld veel dichter bij de waarheid in dezen te zijn dan de zoveel knappere homo faber.

FELIX ORTT.

„Terug tot het leven"?

Als medicus, medelid der Redactie van dit Tijdschrift, zij het mij vergund hier enkele kantteekeningen te maken naar aanleiding van het bovengenoemd artikel [1]), waarvan ik door omstandigheden vóór het verschijnen daarvan geen kennis droeg. In het aldaar gedane verhaal lees ik: *„en stierf hij.* Alle symptomen wezen daar althans op, verschillende doktoren *constateerden den dood,* (cursiveering van ref.) alhoewel", enz. „De doktoren adviseerden om hem na drie of vier dagen te laten begraven, en *verklaarden allen, na hem onderzocht te hebben, dat hij gestorven was".* (cursiveering van ref.). Terwijl ten slotte uit het verdere verhaal *blijkt,* dat deze jongen slechts „schijndood" of in schijn dood en dus inderdaad niet gestorven was. Ik kan het mij voorstellen, dat nu bij menig lezer van dit Tijdschrift de voor hem huiveringwekkende vraag wederom opdoemt: Is het dan werkelijk mogelijk, dat de geneeskundigen zich zoo vergissen kunnen; of is het mogelijk, dat de geneeskundigen inderdaad niet in staat zijn den dood met zekerheid te constateeren? Hij zij echter gerust! In het hier meegedeelde geval bestaan slechts twee mogelijkheden: te weten, of wel deze geschiedenis speelt zich af in een tijd, waarin de geneeskunde tot een dergelijke constateering met zekerheid *nog* niet in staat was, ofwel een dergelijke constateering, en wel *op de positieve gronden,* die daarvoor noodzakelijk zijn, heeft althans niet plaats gehad; kan niet hebben plaats gehad om de eenvoudige reden, dat de patiënt niet dood was en er dus ook nimmer die positieve kenteekenen van den dood, die wij als zoodanig kennen, aanwezig hebben kunnen zijn. De derde mogelijkheid, dat het hier een echte terugkeer uit den *werkelijken dood* zou gelden, zal wel niemand bedoeld hebben te veronderstellen en kan dus gevoegelijk buiten beschouwing blijven.

In hoofdzaak dan om eventueele onrust, die door de hier bedoelde mededeeling onverhoopt zou kunnen zijn veroorzaakt, weg te nemen, wil ik in het kort aangeven, dat het om den dood met zekerheid te constateeren altijd *noodzakelijk maar tevens ook mogelijk* is althans één der drie eenvoudigste *positieve* kenteekenen van den dood vast te stellen, en wel ten 1e de lijkstijfheid (de z.g. *rigor mortis),* ten 2e de lijke-vlekken (de z.g. *livores mortis)* en ten 3e de ontbinding van het lijk of de rotting; om hier nu maar van eenig meer ingrijpend procédé om den dood vast te stellen niet te spreken. De zoogenaamde *negatieve* kenteekenen van den dood, dus al die zaken, die er uit voortvloeien dat men geen positief kenteeken van *leven* meer *vindt,* (zooals men die gewoon is te vinden als b.v. ademhaling, polslag, peesreflexen e.a., harttonen, enz.) zijn op zich zelf dus niet voldoende om een positief bewijs voor het overlijden op te leveren en hebben voor het hier bedoelde vraagstuk dus slechts *betrekkelijke* waarde. Ieder arts is hiervan voldoende op de hoogte om ten allen tijde te weten, wat hij te doen heeft; doet hij zijn plicht, dan zij men ervan overtuigd, dat men gerust kan zijn. Daarom te meer trof mij het meervoud „de doktoren" in het gedane verhaal zoo. Hoe de vork bij het hier meegedeelde dus werkelijk aan den steel zit is voor mij niet uit te maken. Den dood kan geen arts op de hoogte van zijn wetenschap en zijn plicht doende, en dit geldt des te meer voor het meervoud „de doktoren", op *positieve* gronden hier hebben geconstateerd, ook al

[1]) Zie ons vorig nummer bldz. 118.

luidt dan het verhaal zoo, om de dood-eenvoudige reden dat *deze* er niet kunnen zijn geweest. Ja, tenzij wij hier werkelijk met eene „opstanding uit den dood" zouden te maken hebben, hetgeen ik echter liever maar niet veronderstellen wil. Nogmaals, men zij dus geheel gerust. Ieder arts op de hoogte van zijn wetenschap en zijn plicht doende kan en zal den dood, indien deze er is, *met zekerheid* constateeren; maar kan dit slechts doen op grond van positieve kenteekenen, waarop men soms echter gedurende eenigen tijd wachten moet, alvorens zij er zijn. Ook dit laatste begrijpe het publiek! Hoe vaak overkwam het mij persoonlijk niet, dat men mij om een verklaring van overlijden kwam vragen, onmiddellijk nadat iemand zg. overleden was; en nam men het mij min of meer kwalijk, dat ik aan dit verzoek niet voldeed, maar eerst zelf de(n) overledene nog wilde komen zien en dat ik hiermede wachtte, totdat ik zelf den tijd hiervoor gekomen achtte. De lezer dezes, zal, hoop ik, nu begrijpen waarom. En zoo lang er voor mij geen *positief* kenteeken van den dood aanwezig was, had ik dezen beslist niet *geconstateerd*, ook al had het weken geduurd! In de mededeeling „Terug tot het leven" bevindt zich voor mij dus zeker een ernstige lacune, die overigens wat de strekking betreft niet ter zake doet. Het verhaal is bedoeld als verslag van eene „uittreding", „psychische excursie" of hoe men dit parapsychologisch noemen wil, en als zoodanig is het zeker een sprekend voorbeeld. In schijn kan men op deze wijze zeker dood zijn, maar dat dit voor een medicus geen werkelijk doodzijn is geloove men gerust, ook al lijkt het er nog zoo zeer op! En dat in vorige eeuwen een dergelijk iemand wel eens begraven werd, kan ik mij niet alleen voorstellen, maar er zijn verhalen, die zulks zelfs wel waarschijnlijk maken. Dat het nu nog voorkomt, nogmaals, zou slechts mogelijk zijn bij grof verzuim of grove onkunde. Waakt men hier tegen dan heeft men voldoende gezorgd. Een geval als het in ons vorig nummer beschrevene is in den tegenwoordigen tijd, en dit geldt toch zeker voor de laatste 75 jaren minstens, zooals het daar beschreven staat niet meer mogelijk.

Overigens wil ik gaarne aan het hierboven staande nog de volgende *stelling* toevoegen, waarvoor, naar ik meen, veel te zeggen valt, misschien ook vanuit een parapsychologisch oogpunt:

Het ware te wenschen, dat in de desbetreffende wet een bepaling opgenomen wordt, die op het hiernavolgende neerkomt: *„Het is verboden eenig lijk in een kist te sluiten alvorens de ontbinding duidelijk begonnen is"*.

A. J. H. M. VAN BAAR.

R., Juni 1941.

Het mineralenrijk en de magie en het volksgeloof.

Schreven wij een vorig maal over het verband tusschen volksgloof en dierenwereld, thans zijn het de mineralen en steenen, die het onderwerp van bespreking uitmaken. Ook hier zouden boekdeelen van te vullen zijn, doch met het oog op de toegemeten ruimte moeten wij er ons mede vergenoegen hier en daar een greep uit het zoo rijke materiaal te doen.

Voorhands moeten wij echter de tamelijk bedroevende mededeeling doen, dat wij op dit gebied en dan wel voornamelijk waar het bekende edelsteenen betreft, over heel weinig waarlijk positieve gegevens beschikken. De sensatie-pers, zich van dit terrein meester makend, heeft het er voor den ernstigen onderzoeker niet beter op gemaakt en talrijke verhalen gelanceerd, die elkaar in alle eer en deugd op vele punten prachtig tegenspreken. Over die bekende steenen, zooals bijvoorbeeld de Hope-diamant, is het dan ook uiterst moeilijk meer betrouwbare gegevens te verkrijgen.

Als voorbeeld van tegenspraak in de pers, het volgende:

Het eerste bericht over den Hope-diamant zegt onder meer: „De echtgenoote van den multi-millionair Mac Lean had hem gekocht op voorwaarde, dat hij aan den verkooper teruggegeven kon worden, zoodra zich in haar familie een ongeluk voordeed. In Mei 1919 ging de jonge zoon Vincent Mac Lean met zijn kinderjuffrouw wandelen. Plotseling rukte hij zich los en kwam terecht onder een juist aanrijdende auto. Mac Lean eischte nu echtscheiding, daar zijn vrouw volgens hem

door den blauwen steen te koopen onheil over zijn gezin had gebracht. Hij verliet haar voor goed."

Andere gegevens van het zelfde gehalte als de vorige zeggen: „Dit kind, Vinson Walch Mac Lean genaamd, stond bekend als „de knaap met de honderd millioen dollar"...... Er was in de Ver. Staten misschien geen kind, dat beter bewaakt werd dan Walch. Toch was de jongen er in geslaagd de waakzaamheid zijner wachters te verschalken en op den weg te geraken, waar de dood hem wachtte.

......De heer Mac Lean, kocht het kleinood voor 36.000 pond sterling en gaf het zijn vrouw Mrs. E. B. McLean ten geschenke, die het in 1912 voor het eerst sinds verscheidene jaren in het openbaar droeg. Ofschoon mevrouw Lean een uitstekende gezondheid genoot, deed zij kort nadien een longontsteking op, die haar ten grave sleepte, ondanks dat de beste specialisten bovenmenschelijke pogingen deden haar in het leven te houden. Onlangs de moeder...... Nu het kind......"

Hier wordt over géén echtscheiding gesproken, terwijl zelfs een ander artikel, en toevallig het laatst verschenen, zegt niet te weten, waar de steen zich na den dood van den vorigen bezitter, namelijk Sultan Abdoel Hamid, bevond!

Dit is een staaltje van tegenspraak, waar het betreft een ongeluk-aanbrengenden edel steen. Gelukkig zijn er ook nog verhalen die analoog blijken te zijn en die in allen eenvoud en in den zelfden vorm bewaard bleven. En dan doelen wij voornamelijk op de gegevens over bepaalde magische steenen.

Een zoodanige steen is bijvoorbeeld de zoogenaamde *Adelaar-* of *Adder*steen. Volgens het volksgeloof kan men ze vinden in het nest van een adelaar, die ze benut om de groote hitte, die bij het broeden ontstaat, een weinig te temperen. Deze steenen, die ook wel ijzereieren of ijzernieren genoemd worden, zijn gewoonlijk ronde of ovale, soms ook driehoekige, ijzerhoudende steenen, in welke men inwendig een kleine holte met klapperende korrels vindt, om welke reden zij soms ook wel *klapper*steenen worden genoemd. Men vindt ze wel in de middelste lagen der vlotvormingen of secundaire lagen, waarin ook de steenkool thuis hoort.

De steen zou vooral dienstig zijn om de aardsche goederen van den bezitter te vermeerderen. Tegenwoordig zijn de als amulet gebruikte zeer zeldzaam en slechts weinige hiertoe gebezigde exemplaren zijn bekend. Schrijver dezes heeft zoo'n steen in zijn bezit. Het is een bruinachtige op slangenhuid of zelfs gevlamd hout gelijkende steen met losse kernen. Hij is gevat in een montuur van verguld zilver, hetwelk rijk gegraveerd is en voorzien van de inscriptie: „Echites ofte Aqvilevs". In dezen vorm stamt de steen als amulet uit ongeveer 1590.

In vroeger tijden was het geloof aan de wondere krachten die in de steenen zouden huizen zeer verbreid. Wanneer bijvoorbeeld iemand zijn land verraden had en zijn schuld niet bekennen wilde, zoo legde men hem een bijzonderen steen, Quirim genaamd, op zijn hoofd. Men was er dan vast van overtuigd, dat hij dan des nachts hardop zou gaan droomen en aldus zijn geheimen in den slaap zou verraden.

Vooral in het oude Egypte was het geloof in de wonderkracht der steensoorten zeer verbreid. Aanvankelijk moesten dan ook de Egyptische amuletten van speciaal aangewezen en vastgestelde steensoorten vervaardigd worden. In de papyrusrollen vinden wij tal van aanwijzingen in die richting. In later tijd echter werd hiermede danig de hand gelicht en werd het oorspronkelijk materiaal meestal vervangen door zoogenaamd Egyptisch porcelein. Als meest gebruikte steensoorten voor amuletten in het oude Egypte kunnen vermeld worden: Jaspis, Kornalijn, Bloedsteen en Obsidiaan.

Tot de gebruikte steensoorten in de magie en als amulet behooren ook de zoogenaamde dierlijke steenen. Dit zijn dan steenvormingen zooals voorkomen in de maag en ingewanden van dieren. Als meest bekende noemen wij de Bezoar-steenen. De naam is afgeleid van het Perzische „badzahr", en beteekent: „iets dat vergift in den wind jaagt", dus eigenlijk: tegengift.

De bezoar-steen is in de Oostersche landen zeer gewild als tegengift en vochtdrijvend middel. Zijn magische krachten worden daar hoog aangeslagen. Hij wordt voornamelijk gevonden in de maag en darmen van de wilde geit, de gazelle en de Europeesche gems. Ook bij de gewone rundersoorten, wordt hij soms aangetroffen.

Als andere dierlijke steenen kunnen wij nog noemen: de in de gal van gemeste hoenders aangetroffen „Alectorius"; die tegen echtelijken twist zou beveiligen en ook de in het

lichaam van jonge zwaluwen aangetroffen „Chelidonius", die de maanzieken kon genezen en ook de door booze geesten bezetenen.

De Alchimie in haar verband tot het mineralen- en steenenrijk zou hier feitelijk ook besproken kunnen worden, doch dit zullen wij liever, als te omvangrijk, een ander maal eens apart doen.

Over de steenen in verband met de astrologie willen wij het thans ook niet hebben, doch wel willen wij hier een opsomming geven van enkele steensoorten en het doel waarvoor zij in de magie of als amulet aangewend werden.

Amethyst. Scherpt het verstand, verdrijft slaperigheid en voorkomt krankzinnigheid. Dronkenschap wordt er door verdreven, het geeft kalmte en verdrijft ook woede en haat. Is een onderpand voor vriendschap.

Barnsteen was een uitstekend middel tegen het „Booze Oog" en is daartegen vooral in de Mohamedaansche landen zeer in gebruik. Het zou behoeden tegen keelziekten en was een middel tegen talrijke ernstige kwalen, waartoe het dan in poedervorm met water vermengd gedronken werd.

Bloedsteen of haematite werd gebruikt voor het stelpen van bloedingen door poeder van dezen steen op de wond te strooien. Stukken bloedsteen werden als amulet gedragen en gaven hun bezitter wijsheid, vastberadenheid en kans op welslagen.

Maansteen zou geliefden vereenigen, het geheugen versterken en beschermen tegen slangenbeten.

Topaas geeft occulte krachten en er wordt van beweerd, dat hij kokend water zou afkoelen, zoo hij daarin gedompeld wordt. Hij zou het geheugen versterken en waarschuwen tegen vergift door zijn kleur te verliezen. Hij zou ook hoofdpijn genezen en doodelijke ongevallen verhinderen.

Smaragd zou onze aardsche bezittingen waarborgen en vermeerderen. Het verzekert wederliefde, geneest oogziekten en is een perfect middel bij vergiftigingsgevallen. Overwinning en roem in den strijd worden er door gegarandeerd en het geeft den bezitter de gaven van helderziendheid en heldervoelen.

Hyacinth beveiligde tegen de pest en slangenbeten. De drager verkreeg bescherming en voordeel bij zijn reizen en de steen was voorts zeer sterk in het bevorderen van een goed humeur.

In het o.m. in 1655 verschenen „Boek der geheimen van Albertus Magnus" vindt men p. 13—158 een vrij breedvoerige beschouwing over de wonderkrachten der steenen. Hoogst waarschijnlijk is echter dit boekje niet van den bekenden wijsgeer Albert den Grooten zelf.

Kostbare steenen zien wij vaak in de magie en als amulet vervangen door minder kostbare van gelijke kracht of symbolische beteekenis. Zoo kan diamant vervangen worden door bergkristal, smaragd door aquamarijn en malachiet, robijn door toermalijn en granaat, saffier door lapis lazuli en turkoois, en zoo voort.

Vermelden wij voorts nog de borstlap van den hoogepriester uit het Oude Testament en de twee steenen Urim en Thummim door den hoogepriester in zijn borstlap gedragen en soms als waarzeggingsmiddel geraadpleegd.

Hiermede zijn wij dan gekomen aan het einde van onze beschouwing over de magische kracht der steenen. Moge deze greep uit het zoo bij uitstek rijke materiaal er toe bijdragen, dat de lezer zelf aan het gegevens verzamelen slaat over dit interessante onderwerp. Voor toezending van merkwaardige gegevens op dit gebied, houdt schrijver dezes zich van harte aanbevolen.

Een ander maal eens iets over de plantenwereld in verband met magie en volksgeloof.

's-Gravenhage. K. CHR. HOEKSTEIN.

Een stam- of volksziel?

De meeste van onze lezers zullen wel den heer *Felix Ortt* kennen als een man, die op ons gebied reeds menige origineele gedachte heeft ontvouwd en dientengevolge ons inzicht in zekere parapsychologische problemen verdiepte en verhelderde. Zoo tracht hij ook in een zijner werken: „Het Probleem der Ziel" [1]) door de consequente ontwikkeling van een bepaalde theorie te komen tot een beter begrip van dat zoo mysterieuze iets, dat

[1]) Uitgave „Chrestarchia", Soest: z.j.

door de eeuwen heen de wijsgeeren heeft bezig gehouden en dat door velen samengevat pleegt te worden in het zoo simpele en weinig zeggende woordje: *Ziel*.

Er is een periode geweest, welke hoogstens enkele decennia achter ons ligt, dat het begrip „ziel" en alles wat daarmede in samenhang staat in wetenschappelijke kringen hevig in discrediet was geraakt. Hierin is nu — gelukkig maar — een merkwaardige kentering gekomen en door allerlei ontdekte verschijnselen ziet o.m. de biologische wetenschap — d.w.z. de leer der levende wezens — zich tegenwoordig genoopt aan het „ziellijke", aan het „psychische", meer en meer de plaats in te ruimen, die het blijkbaar krachtens zijn werkelijke rol in het wereldgebeuren toekomt. Welke vorderingen er ook tot nu toe op dit terrein werden bereikt, het allereerste tipje van den sluier vol geheim werd pas opgetild en alles betreffende de ziel en haar hoedanigheden blijft nog steeds een zeer moeilijk en duister probleem. De weg naar de bevredigende oplossing ervan is er een, die bezaaid ligt met een welhaast oneindig aantal voetangels en klemmen, welke er stuk voor stuk op uit schijnen te zijn ons te verhinderen het grootste en diepste aller mysteriën tot klaarheid te brengen.

Ook Ortt heeft in zijn werk een bijdrage geleverd met het doel ons wat meer licht te schenken in het zielsprobleem. In verschillende opzichten is hij hierin ook inderdaad geslaagd, verscheidene van zijn argumenten voor de door hem opgeworpen these moeten ongetwijfeld als steekhoudend worden gekwalificeerd. Aan een anderen kant evenwel worden door Ortt zekere stellingen geponeerd, waarmede wij ons voorshands nog niet geheel kunnen vereenigen. En dit geldt wel in hoofdzaak de door den schrijver ontwikkelde conceptie eener z.g. stam-, volks-, staats-, kerkziel enz.

Wat is namelijk het geval.

In zijn meergenoemd werk voert de heer Ortt o.i. terecht aan, dat alle tot de „levende wezens" gerekende organismen een typisch teleologisch, d.w.z. een op een doel gericht streven, vertoonen, dat moeilijk, zoo niet onmogelijk als de resultante van zuiver mechanistische wisselwerkingen kan worden verklaard, doch integendeel dwingt tot het aanvaarden van iets *psychisch*, iets *ziellijks*, dat in de organismen werkzaam is en daarin tot openbaring komt. Het is dit iets, dat de bekende bioloog, wijsgeer en parapsycholoog *Prof. Dr. Hans Driesch „entelechie"* heeft genoemd.

Verder zouden wij den heer Ortt ook nog wel kunnen volgen, wanneer hij bij de samengestelde levende wezens, zooals b.v. de mensch, de hond, de haai en de hoogere planten, een veelvoud van psychische entiteiten aanneemt, die ieder als het ware den scepter voeren over een bepaald onderdeel van het geheel. Zoo zouden wij bij den mensch kunnen spreken van een leverziel, een hartziel, een hersenziel, een dikke darmziel, enz., psychische entiteiten, die ieder afzonderlijk in het hun toegedeelde orgaanrayon de heerschappij voeren en de verschillende aan die organen toegewezen functies leiden en regelen. Hebben wij den heer Ortt goed begrepen, dan zouden alle orgaanzielen van een zeker organisme onder de suprematie staan van een superziel, een super-entelechie, de hoogste psychische entiteit in de orgaanziellijke hiërarchie, die weer op haar beurt over het geheel het commando voert en als leider het geheele lichamelijke complex leidt.

Wij herhalen nogmaals, bovenstaande voorstelling van zaken zouden wij nog kunnen aanvaarden, al willen wij niet ontveinzen, dat daarbij een aantal vragen en moeilijkheden opdoemen, die o.i. zouden kunnen wijzen op heel andere toestanden en verhoudingen in een levend psychisch-lichamelijk complex, in een bio-psychium, dan die door de ideeën van Ortt naar voren treden.

Maar ons grootste bezwaar geldt evenwel Ortt's poging om, naar analogie van het levend organisme met zijn ondergeschikte orgaanzielen en dergelijke meer, te komen tot het aannemelijk maken van de stelling, dat ook bij de menschelijke samenleving dient te worden gedacht aan een ziellijk organieke structuur, aan stam-, volks-, kerk-, staatszielen enz. Ten einde geen verwarring te stichten of aanstoot te geven stelt Ortt voor hierbij liever niet te spreken van stam*ziel*, staats*ziel*, kerk*ziel* enz., maar van een stam-*sympsychium*, een kerk*sympsychium*, staats-*sympsychium* enz.

Bij ons echter heeft juist het gebruik van het woord: *sympsychium* een zekere verwarring en onduidelijkheid doen ontstaan ten aanzien van Ortt's juiste bedoelingen in verband met zijn ideeën betreffende de groeps-

of volksziel. Wenscht Ortt dit woord gebruikt te zien in de beteekenis, welke door de samenstelling *syn* en *psychium* wordt uitgedrukt, n.l. een samengaan, een verbond van zielen, een eensluidendheid, een gelijk gericht zijn van gedachten, voorstellingen, wilsuitingen enz., òf wenscht hij te kennen te geven, dat een sympsychium wil zeggen een boven de individuen uitgaande, afzonderlijk bestaand wezen met typische entelechische eigenschappen en op dezelfde wijze staande boven de groepsleden als de superziel, de superentelechie, de suprematie en het commando heeft over de in een organisme aanwezige orgaanzielen? In het eerste geval zullen er wel geen bezwaren zijn aan te voeren, in het tweede echter — en wij hebben den indruk, dat Ortt deze zienswijze van het sympsychium huldigt — moeten wij bekennen, dat wij voorshands nog niet met hem kunnen meegaan. En zulks wel, omdat er naar onze bescheiden meening geen enkel steekhoudend bewijs werd aangevoerd om aan te toonen, dat menschengroepen inderdaad worden overkoepeld door een met entelechische eigenschappen uitgeruste superstructuur, die als een van de individuen der groep onafhankelijke entiteit de desbetreffende populatie leidt en beheerscht. Wel kan door een gelijkgerichte opvoeding, africhting of training een zelfde reageeren op bepaalde prikkels, voorstellingen, handelingen enz. te voorschijn worden geroepen, waardoor *de schijn* wordt opgewekt, *alsof* een leidende, richtinggevende stam- of volksziel bij een groep individuen tot uiting komt, doch in werkelijkheid ligt de oorzaak elders.

Een zwak punt in Ortts betoog voor het goed recht van zijn stelling aangaande het stamsympsychium enz. is ons inziens o.a. gelegen in de omstandigheid, dat hij zijn ethnologisch bewijsmateriaal in hoofdzaak ontleende aan *Levy-Bruhl* en de door dezen laatstgenoemde verdedigde conceptie van een *„pré-logische mentaliteit"* bij de z.g. primitieve menschen, d.w.z. menschen niet behoorend tot de z.g. cultuurvolkeren. De plaatsruimte laat niet toe hierop dieper in te gaan, zoodat wij zullen moeten volstaan met op te merken, dat er tegenwoordig nog maar weinig moderne ethnologen kunnen worden gevonden, die wat de kwestie der „pré-logische mentaliteit" betreft achter Levy-Bruhl staan. De meesten hebben hem òf nooit willen volgen, òf hebben zijn standpunt sedert geruimen tijd verlaten. Het ware o.i. dan ook beter geweest, indien Ortt bij het zoeken naar een oplossing van zijn „zielsproblemen" zich niet zoo sterk had gebaseerd op de inzichten van dezen Franschen ethnoloog. Ook verliest Ortt, waarschijnlijk daarbij door Levy-Bruhl op een dwaalspoor gebracht, te vaak uit het oog, dat *zijn* modern wetenschappelijk denken geenszins als monster mag dienen voor het denken van alle z.g. beschaafde of kultuurvolkeren. Ook bij de zoo juist genoemde volkeren zouden zeer vele individuen onder andere omstandigheden even zoo „pré-logisch" denken als welk primitieve mensch ook; ja, wij mogen wel zeggen, zelfs onder de huidige kultuurvoorwaarden denken nog heel wat menschen „prélogisch". Een ieder zal wel eens in eigen kring hiervan voorbeelden zijn tegen gekomen. Wij zijn dan ook overtuigd, dat onder *precies dezelfde levensomstandigheden* een Europeaan net zoo „pré-logisch" denkt in den zin van Levy-Bruhl als de eerste de beste Papua. Deswege kunnen wij het niet juist achten, dat Ortt in zijn werk de volgende bewering neerschrijft (blz. 174): „Voor ons, cultuurmenschen, is de „natuur" een vastgestelde orde, aan bepaalde, altijd gelijkblijvende wetten onderworpen. Voor de prélogische mentaliteit bestaat de „natuur" in dezen zin niet." Zeker, voor een Ortt en met hem velen, die een moderne hoogeschoolopleiding hebben genoten, is die vastgestelde orde der natuur vanzelfsprekend, maar ik zou toch niet graag alle „cultuurmenschen" den kost willen geven, bij wie in dit opzicht een sterke „prélogische" mentaliteit overheerscht. Aan den anderen kant staat het wel vast, dat een Papua, sedert zijn prilste jeugd onttrokken aan een „pré-logisch" denkenden volksstam, na een goede opvoeding in een cultuurstaat, tot even logisch denken en handelen in staat is, als wij zelven. Naar onze vaste overtuiging is het denken der primitieven en der tegenwoordige cultuurvolkeren alleen verschillend omdat beide partijen anders hebben *leeren* denken, en niet omdat een bepaalde soort of vorm van denken als het ware genetisch aan bepaalde menschengroepen of variëteiten gebonden is.

Daar is nog een kwestie, waarbij wij meenen dat de heer Ortt wat overhaast te werk is gegaan bij het aanhalen van gegevens voor zijn stellingen. En wel, waar hij de z.g. bio-

genetische grondwet ook wenscht toegepast te zien op de psyche van den zich ontwikkelenden jongen mensch. Zoo schrijft hij op blz. 186:

„Het is een bekende biologische waarheid, die men bij alle levende wezens min of meer terugvindt, en die dientengevolge ook den naam van Biogenetische Grondwet ontvangen heeft, dat elk levend wezen bij zijn ontwikkeling toestanden doorloopt, die herinneren aan toestanden, welke de soort waartoe dit wezen behoort, bij haar evolutie gedurende den loop der eeuwen heeft doorgemaakt...... Andere onderzoekers hebben doen zien dat dit zelfde verschijnsel eveneens voor de geestelijke eigenschappen van den mensch geldt. Het kind doorloopt geestelijk de verschillende ontwikkelingsstadiën van het ras. Het pasgeboren kind vertoont in allerlei opzichten een dierlijk of aap-achtig stadium. Later krijgt het tal van neigingen en eigenaardigheden, die men bij den wilde terugvindt. De meeste jongens hebben een tijd dat ze verzot zijn op Indianenboeken en Indianenspelletjes. Later komt de gevoelsverwantschap met den riddertijd der middeleeuwen".

In de hierboven aangegeven reeks van den psychischen ontwikkelingsgang van den jongen mensch bevreemdt het zeer te lezen, dat in de jeugd wel het Indianentijdperk en dat der middeleeuwen wordt doorloopen, maar dat b.v. geen enkele aanwijzing valt op te merken in verband met het doormaken van de zoo belangrijke Grieksche cultuurperiode van een 1000 jaren vóór de middeleeuwen. Waarom zou de moderne jeugd in haar psychischen ontwikkelingsgang wel aanknoopingspunten vertoonen met den riddertijd der middeleeuwen, maar niet met de Grieksche cultuur, of zoo men wil, met die der Persen, Egyptenaren, Babyloniërs enz.? Indien de Biogenetische Grondwet ook maar eenigszins voor het psychische leven van den mensch opging, dan moesten wij bij de ontwikkelende psyche duidelijke historische opeenvolgingen kunnen vinden en zou het niet noodig zijn zulke totaal willekeurige sprongen te maken, gelijk door den heer Ortt in zijn boek wordt aangehaald. Het zij ons vergund op te merken, dat het gebruik van dergelijk twijfelachtig bewijsmateriaal niet bevorderlijk kan zijn om het vertrouwen van den lezer in de hechtheid der gevoerde argumentatie te doen toenemen.

De bovenstaande zijn slechts enkele opmerkingen onzerzijds, die echter over het geheel genomen aan Ortt's werk geen afbreuk kunnen doen. Een werk, dat van groote kennis en belezenheid getuigt, terwijl ook verschillende origineele gedachten naar voren worden gebracht. Weliswaar worden hier en daar enkele resultaten en conclusies weergegeven, welke op dit oogenblik als verouderd moeten worden beschouwd of wel niet meer geheel juist zijn (P. Kammerer's proeven b.v. betreffende de erfelijkheid der verworven eigenschappen, blz. 232), doch wij herhalen het nogmaals, voor het geheel is zulks van weinig belang.

De meer zuiver parapsychologische georiënteerde hoofdstukken, zooals die aangaande: *Het leven na den dood; Het wezen der geestverschijningen; De Psychometrie*, achten wij de beste van het boek, mogelijk wel omdat zij het meest onze belangstelling opwekten. Hierbij bevindt Ortt zich op meer concreten grondslag en kan hij zich bedienen van een zeer groot en goed-geconstateerd feitenmateriaal, hetgeen van de verschillende andere onderdeelen het zielsprobleem betreffende door hem behandeld niet steeds kan worden gezegd.

In het hoofdstuk over de psychometrie ontwikkelt Ortt op duidelijke en begrijpelijke wijze zijn merkwaardige tijdsbanen-hypothese, welke ongetwijfeld veel aantrekkelijks bevat, vooral als een goed-geslaagde poging om op een aanschouwelijke wijze zich voor te stellen, wat er bij het psychometreeren gebeurt, hoe de psychometrist eventueel zijn gegevens verkrijgt. De psychometrische uitkomsten *kunnen* inderdaad op deze manier een verklaring vinden, doch in hoeverre de tijdsbaan-hypothese zich met de werkelijkheid dekt, kan voorloopig nog niet met zekerheid worden vastgesteld. Het zou wel interessant zijn van Ortt te vernemen, welke eventueele psychometrische uitkomsten, zoo die zouden kunnen worden geconstateerd, met zijn tijdsbaan-theorie in strijd zouden zijn. Bij psychometrische proeven zou daarmede dan rekening kunnen worden gehouden.

Een ieder, die zich voor de verschijnselen in kwestie interesseert, raden wij aan het boek van Ortt te lezen. Het is geen gemakkelijke lectuur, doch de vragen, die daarin worden opgeworpen, zullen bij een ieder vruchten kunnen afwerpen.

G. ZORAB.

HELENE SWARTH, DE DICHTERES, HEENGEGAAN.

Op den 20sten Juni jongstleden is te Velp in den ouderdom van ruim 80 jaren overleden de zoo bekende Nederlandsche dichteres *Helene Swarth.*

Ons tijdschrift is weliswaar geen periodiek, dat zich speciaal toelegt op letterkundige vraagstukken en wij zouden dan ook van het heengaan van de dichteres op deze plaats geen melding hebben gemaakt, ware het niet, dat zij wat haar overtuiging en wereldbeschouwing betreft tot een der onzen behoorde en van deze harer levensinzichten getuigde menig gedicht in de kolommen van H.T.L. Bijna veertig jaren lang reeds hield deze dichteres, door Verwey zoo juist betiteld als „het zingende hart in onze letterkunde", zich bezig met het onderzoek der psychische verschijnselen en menigmaal gaf zij in de jaargangen van ons tijdschrift in schoone gezangen uiting aan haar vast vertrouwen in het daadwerkelijk aanwezig zijn van een geestelijk principe in den mensch en in het voortbestaan hiervan in een andere levensphase na het afsterven van het stoffelijk lichaam.

Enkele dagen nog vóór haar overlijden gaf zij door een eigenhandig geschreven briefje aan onze redactie blijk van haar nog steeds levendige belangstelling niet alleen voor ons tijdschrift, doch ook voor elk onderdeel van het gebied door ons blad bestreken.

In de gedenkboeken van de Nederlandsche lyrische poëzie zal Helene Swarths naam steeds vermeld staan met gulden letters als een die heerlijke klanken wist te tokkelen uit ons zoo nuchter en moeilijk hanteerbaar schijnend idioom.

In de kringen aan ons verwant evenwel zal haar leven en werken een bewijs te meer vormen van hoe groote beteekenis de parapsychologische bevindingen kunnen zijn voor de vorming eener levensbeschouwing, die een vreugdevol doel en streven aanvaardt voor ons menschenkinderen, wier individueele vorming mogelijk hier begint, doch zeker niet eindigt op dit ondermaansche.

Moge de dichterlijke visioenen van haar, die ons is voorgegaan, daar, waar zij nu is aangekomen, in vervulling gaan!

Enkele harer gedichten, die in de kolommen van H.T.L. verschenen, zullen wij hier laten afdrukken.

HOOP.

Mijn lieve dooden zijn altoos mij trouw gebleven.
Zij kloppen, wen fluweelen schemer vult de kamer.
Tot kloppen zal de Dood, de almachtige Alverzamer,
Zal 'k in gemeenschap met mijn lieve dooden leven.

Gelijk 't verweesde kind — haar hartklop lijkt een hamer,
Wen over 't bleek gelaat een moeder streelt haar even,
Zoo voel ik in mijn hart verwarde woorden beven
En ik, die àltoos zong, vind enkel nog gestamer.

Wel eenzaam leed ik lang aleer ik dorst gelooven.
Nu wilde ik elk, verstard in wanhoop, troostrijk leeren:
— Uw lieven leven nog! De geest, dien geen kan dooden,
Zal, zoo gij lievend roept, u zeegnend, wederkeeren.
En helpen — zie, wie lijdt zal ééns zijn lijden laven.
Voel 't waaien in uw haar als wind van vleugelveêren.

Ik hef mijn handen in het droeve duister.
'k Heb nooit mijn ving'ren enger saamgestrengeld,
Mijn hoop, met minder aardestof vermengeld.
Ik roep tot U alleen o God! nu luister!

En vóór mijn oogen zweven, in aureool van luister,
Een melodie als wind, in boomen ruischt er,
Een stralend aanschijn ziet mij aan, verengeld.

O God! zou dit uw eenig antwoord wezen?
Moet als een kind door Vader zonder vreezen,
Ik door uw liefde, hoopvol en gelaten,
Na 't aardsche lijden, vroom mij laten leiden
Waar ruischt *die* zang, waar stralen *die* gelaten,
Waar rankt *die* leliebloei in hemelweiden?

(H.T.L. 15 Mei 1918, p. 157).

STERREN.

O, de heil'ge onsterfelijke sterren,
hoog boven mijn sterfelijk hoofd,
Waar 't geloof met zijn kindervertrouwen
mij een Eden eens had beloofd,
Als deze oogen zich sluiten voor eeuwig
en dit lijf wordt ten grave gebracht!
O, de stille onbegrijpelijke sterren!
o, 't mysteriënheir van den nacht!

Lief, de dag is zoo nuchter, zoo druk,
zoo voor 't kleine en voor 't stoffelijke alleen!
En de menschen verloochnen hun ziel —
en naar 't eeuwige leven vraagt geen.
Kom met mij, waar de heilige nacht
met haar oogen van sterren ons wenkt,
Waar een adem van liefde ons omzweeft
en de hoop uit haar beker ons drenkt.

Lief, eens moeten wij sterven, wij beiden,
wij samen of ieder alleen,
En het graf is zoo diep, en de hemel zoo hoog
en of God leeft weet geen......
En ik heb niets dan de stem van mijn hart,
die 't eeuwige leven belooft,
En de heilige, onsterfelijke sterren,
hoog boven mijn sterflijk hoofd.

(H.T.L. 15 Sept. 1907, p. 296).

G. Z.

Boekbespreking.

Tijdschrift voor Parapsychologie. XIII jrg. Juli 1941.

Dit nummer begint met een hoogst belangrijk artikel van G. Zorab, „Statistische toetsing der psychometrie", p. 150—161. G. Zorab geeft daarin een inhoudsrijke en overzichtelijke uiteenzetting van het thans moeilijk verkrijgbaar boek van Dr. J. Hettinger „The Ultra-Perceptive Faculty", Rider & Co., London, 204 blz., z. j.

G. Zorab gebruikt gemakshalve den term „Psychometrie", ofschoon hij de bezwaren er tegen ten volle erkent. Ook de uitdrukkingen „tactiele helderziendheid" en „psychoscopie" noemt hij terecht verre van ideaal, p. 150, aanm. 1. Er is immers bij die „helderziendheid" niet altijd aanraking van een voorwerp noodig, p. 152 en het woord „psychoscopie" d.w.z. „zieleschouw", heeft geen scherp omschreven zin. Zou men misschien, daar er in dezen toch een voorwerp te pas komt, mogen spreken van „chrêmatoscopie"? Het Grieksche woord „chrêma" beteekent immers „voorwerp". Dus: een supranormale waarneming in verband met een stoffelijk voorwerp.

Wat de experimenten betreft, werkte Hettinger met twee „professionals" daar hij haar hulp veel regelmatiger kon inroepen dan zulks bij „amateurs" het geval pleegt te zijn, p. 151. De voorwerpen ter „psychometreering" aangeboden, waren van den meest uiteenloopenden aard. Het materiaal der artikelen zelve was van weinig of geen invloed voor het bereiken van goede resultaten, t.p.

Op een eigenaardige wijze heeft Hettinger de uitkomsten gecontroleerd en statistisch-wiskundig bewerkt. Hij komt tot de slotsom dat het verkregen resultaat niet aan louter toeval mag worden geweten, p. 155 f.f.

Er bestaat geen reden om aan te nemen, dat voorwerpen, waaraan sterke emotioneele gevoelens verbonden zijn, bij het psychometreeren betere successen opleveren dan de meer „neutrale", p. 156.

Daarentegen varieerde, zoals meer bij mediums het geval is, het succes al naar de personen voor wie de psychometrist(e) werkt, t. p.

Hettinger koestert sterken twijfel aan de houdbaarheid der zg. *ingrifsel-* of *fluïdetheorie* der psychometrie. Blijkbaar is het psychometrisch verschijnsel van helderziende momenten doortrokken en laat de psychometrist tijdens het contact nemen met het een of ander voorwerp een bepaalden vorm van het Dunne-effect zien, p. 161.

Voortreffelijk is ook het artikel „Parapsychologie en kansrekening" door Dr. D. H. Prins, p. 162—167. Dr. Prins' uiteenzettingen over dit ietwat dorre onderwerp zijn zoo duidelijk, dat ook de leek ze best kan begrijpen.

Er volgen nog een dupliek van Dr. K. H. E. de Jong op de repliek van Dr. P. A. Dietz „Het fluïdum... und kein Ende", p. 172 vlg., een korte bespreking van een artikel van prof. v. Rijnberk in „Uitzicht", p. 173 vlg., een bespreking van A. W. Watts' „Zen-Boeddhisme", p. 174, en berichten over de werkzaamheden der Vereeniging.

's-Gravenhage. Dr. K. H. E. DE JONG.

VAN DE ADMINISTRATIE.

De Redactie verzoekt dengenen, die nog over Februari-nummers 1941 beschikken, en die ze zouden willen afstaan, deze nummers op te zenden aan de Administratie van dit blad, Verdistraat 32 - Den Haag. De kosten zullen gaarne vergoed worden.

De Abonné's worden verzocht bij eventueele verhuizing hiervan mededeeling te doen aan de administratie, Verdistraat 32 - Den Haag. Het voorkomt zoekraken van dit blad.

INHOUD:

Drukkerij van der Boom, Conradkade 2—3, den Haag

HET TOEKOMSTIG LEVEN.

HALFMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT

GEWIJD AAN DE

Studie der proefondervindelijke Zielkunde en bovenaardsche Verschijnselen.

„Uw Richting is mij wel — mits zij naar boven streeft
En — schoon de mijne niet, mij wat te denken geeft."
P. A. DE GENESTET.

EERSTE JAARGANG [1897].

BUREAU VAN HET TIJDSCHRIFT: **Moreelselaan 2, Utrecht.**

Gedrukt ter „Utrechtsche Stoomdrukkerij". — P. DEN BOER. — Jeruzalemsteeg. — Utrecht.

BLADWIJZER.

Roorda-Nummer

REGISTER.

BRIEVEN.

CLAIRVOYANCE.

CRITIEK.

FEUILLETONS.

GEDICHTEN.

VERSCHEIDENHEDEN.

VOORSTELLEN — BERICHTEN VAN VEREENIGINGEN, ENZ.

VRAGEN EN ANTWOORDEN.

WETENSCHAPPELIJKE ARTIKELEN.